KREATIVLIKNING O‘QUVCHI ONGI VA KELAJAKDAGI IJODKORLIGI VA G‘OYALARNI TAKOMILLASHTIRISHDAGI O‘RNI

Mingbayeva Maqsuda Keldiyor qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Kirish

Zamonaviy jamiyat rivojlanishining asosiy omillaridan biri — bu inson tafakkurining kreativ, ya'ni ijodiy salohiyatidir. XXI asr — bilim va axborot asri bo'lib, bu davrda oddiy bilimlarni yodlab olish emas, balki ularni tahlil qilish, yangi g'oyalar yaratish va nostandart yechimlar topish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, o'quvchilar shaxsining shakllanish davrida kreativlikni rivojlantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy hayoti va shaxsiy yutuqlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Kreativlik — bu nafaqat rassomlik, musiqa yoki adabiyot kabi ijodiy sohalarga xos xususiyat, balki har qanday fan sohasida, kundalik hayotda, muammolarni hal qilishda va qarorlar qabul qilishda namoyon bo'ladigan universal qobiliyatdir. Shu sababli, ta'lim tizimida kreativlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zamon talabiga aylanib bormoqda.

Ushbu maqolada kreativlikning mohiyati, uning o'quvchi ongida shakllanish jarayoni, ta'lim jarayonidagi ahamiyati, kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatga ta'siri, shuningdek, g'oyalarni takomillashtirishdagi o'rni har tomonlama tahlil qilinadi.

Masalan, taniqli fizik Albert Eynshteyn nazariy fizikadagi kashfiyotlarini quruq formulalar orqali emas, balki tasavvurida turli hodisalarni tasvirlash orqali amalga oshirgan. U yorug'lik nurini "quvib yetish" haqidagi mashhur fikriy tajribasini hali maktab o'quvchisi bo'lganida tasavvur qilgan edi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, kreativlik faqat ijodiy sohalarga emas, balki eng aniq fanlarga ham tegishlidir.

Kreativlik (lotincha "creatio" — yaratish so'zidan olingan) — bu yangi, original va foydali g'oyalar, mahsulotlar yoki yechimlar yaratish qobiliyatidir. Psixologiya fanida kreativlik shaxsning kognitiv xususiyati sifatida o'rganiladi va u tafakkurning moslashuvchanligi, tasavvur boyligi, muammolarga nostandart yondashuv kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

Kreativlikning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

• Fikrlash moslashuvchanligi (flexibility) — bir muammoni turli nuqtai nazardan ko'ra olish qobiliyati;

• Original fikrlash (originality) — noyob, boshqalarnikidan farqli g'oyalarni ilgari surish;

• Tafakkur ravonligi (fluency) — qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni yarata olish;

• Tafsilotlarni ishlab chiqish (elaboration) — g'oyani mukammal darajaga yetkazish, uni amaliy jihatdan rivojlantirish;

• Muammoni sezish qobiliyati — atrofdagi hodisalarda yechim talab qiladigan jihatlarni ko'ra bilish.

Ilmiy psixologiyada kreativlik tug'ma qobiliyat sifatida emas, balki rivojlantirilishi mumkin bo'lgan ko'nikma sifatida qaraladi. Bu esa ta'lim tizimi oldiga muhim vazifa qo'yadi: o'quvchilarda kreativlikni maqsadli ravishda shakllantirish va rivojlantirish.

Ko'pincha kreativlik iqtidor yoki daholik bilan aralashtiriladi, biroq bu ikki tushuncha bir xil emas. Iqtidor — bu ma'lum bir sohada tabiiy ravishda yuqori natijalarga erishish qobiliyati bo'lsa, kreativlik — istalgan sohada, hatto oddiy kundalik vazifalarda ham yangicha yondashuv topa olish qobiliyatidir. Masalan, oddiy o'quvchi sinf xonasidagi cheklangan resurslardan foydalanib fizika tajribasini o'zgacha uslubda o'tkazishi, yuqori iqtidorga ega bo'lmasa-da, yuqori darajadagi kreativlikni namoyon etishi mumkin.

Bolalik va o'smirlik davri — inson tafakkurining eng jadal rivojlanadigan davri hisoblanadi. Aynan shu davrda miya neyron bog'lanishlari faol shakllanadi, bu esa yangi ko'nikmalarni, jumladan, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

O'quvchi ongida kreativlikning shakllanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi:

Bola ilk bor ijodiy fikrlashni oila muhitida o'rganadi. Ota-onalarning bolaga savol berish, mustaqil fikr bildirish, xato qilishdan qo'rqmaslik imkoniyatini berishi kreativlikning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aksincha, haddan tashqari qattiq nazorat va tanqid bolaning ijodiy erkinligini cheklaydi.

Misol uchun, ota-onasi "Nega osmon ko'k rangda?" degan savolga "Sen nima deb o'ylaysan?" tarzida javob qaytarib, bolani mustaqil taxmin qilishga undaydigan oilada o'sgan bola, tayyor javob beriladigan oilaga nisbatan kattaroq ehtimol bilan tanqidiy va ijodiy fikrlashni erta yoshdan o'zlashtiradi.

An'anaviy ta'lim tizimida ko'pincha bilimlarni yodlab olishga urg'u berilib, mustaqil fikrlash orqa planda qolib ketadi. Biroq zamonaviy pedagogika muammoli

ta'lim, loyihaviy faoliyat, ochiq savollar va interfaol metodlar orqali o'quvchining ijodiy salohiyatini ochishga qaratilgan yondashuvlarni ilgari suradi. O'qituvchi o'quvchiga tayyor javob berish o'rniga, uni mustaqil izlanishga, savol berishga va turli yechimlarni sinab ko'rishga undashi lozim.

Amaliy misol sifatida quyidagini keltirish mumkin: geometriya darsida o'qituvchi o'quvchilarga uchburchak yuzasini hisoblash formulasini shunchaki yozib berish o'rniga, ularga qaychi, qog'oz va chizg'ich berib, "To'rtburchak yuzasidan foydalanib, uchburchak yuzasini qanday topish mumkinligini o'zingiz kashf eting", deb topshiriq bersa, o'quvchilar formulani nafaqat yodlab oladi, balki uning mantig'ini chuqur tushunib, kelajakda shunga o'xshash masalalarni mustaqil yecha oladigan bo'ladi.

O'quvchining do'stlari, jamoadagi muhit ham uning ijodiy fikrlashiga ta'sir ko'rsatadi. Guruh ishlari, jamoaviy loyihalar, muhokamalar orqali o'quvchilar bir-birlarining g'oyalaridan ilhomlanadi, turli fikrlarni taqqoslash orqali o'z tafakkurlarini kengaytiradilar.

Masalan, maktab ichida tashkil etilgan "Yosh ixtirochilar klubi" yoki fan to'garaklarida qatnashuvchi o'quvchilar, bir-birlarining loyihalarini ko'rib, muhokama qilish jarayonida o'z g'oyalarini yanada boyitadilar — bu jamoaviy ijodkorlikning yorqin namunasidir.

Ayniqsa kichik yoshdagi bolalarda o'yin faoliyati kreativlikni rivojlantirishning tabiiy vositasidir. O'yin jarayonida bola tasavvurini ishga soladi, turli vaziyatlarni modellashtiradi, bu esa keyinchalik murakkab muammolarni ijodiy hal qilish ko'nikmasiga aylanadi.

Konstruktor o'yinchoqlar (masalan, LEGO turidagi to'plamlar) bilan o'ynagan bola tayyor sxema asosida emas, balki o'z tasavvuridagi obyektni yig'ishga harakat qilganda, u fazoviy tafakkurni, muammoni bosqichma-bosqich yechish ko'nikmasini va sabr-toqatni bir vaqtning o'zida rivojlantiradi.

Kreativlik nafaqat san'at yoki adabiyot darslarida, balki barcha fanlarni o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Matematik masalalarni turlicha usullar bilan yechish, tabiiy fanlarda gipoteza ilgari surish, tilshunoslikda ijodiy matn yaratish — bularning barchasi kreativ tafakkurning namoyon bo'lish shakllaridir.

Kreativlikning o'quv jarayonidagi ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi:

1. Chuqur o'zlashtirish — o'quvchi materialni shunchaki yodlab olish o'rniga, uni tushunib, o'zicha talqin qilganda bilim mustahkamroq singadi.
2. Motivatsiyaning oshishi — ijodiy topshiriqlar o'quvchida qiziqish uyg'otadi, bu esa o'quv jarayoniga ishtiyoq bilan yondashishga olib keladi.

3. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi — kreativlik ko'pincha tanqidiy tafakkur bilan bog'liq holda rivojlanadi, chunki yangi g'oya yaratish uchun mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish zarur.

4. Muammolarni hal qilish ko'nikmasi — o'quvchi turli fanlarda uchraydigan murakkab masalalarni nostandart yo'llar bilan yechishga o'rganadi.

5. Moslashuvchanlik — tez o'zgaruvchan dunyoda yangi vaziyatlarga tezda moslasha olish qobiliyati kreativ tafakkur bilan uzviy bog'liq.

Biologiya darsida o'quvchilarga hujayra tuzilishini shunchaki chizma orqali tushuntirish o'rniga, ularga "hujayrani shahar sifatida tasavvur qiling — yadro shahar boshqarmasi, mitoxondriya elektr stansiyasi, ribosoma esa fabrika" tarzida topshiriq berilsa, o'quvchilar mavzuni o'z tasavvurlari orqali qayta yaratadi va uzoq muddat esda saqlab qoladi. Bunday metafora asosidagi o'qitish usuli dunyoning ko'plab ilg'or maktablarida keng qo'llaniladi.

Xuddi shunday, adabiyot darsida o'quvchilarga asar qahramoniga muqobil yakun o'ylab topish yoki tarixiy voqeani boshqacha nuqtai nazardan (masalan, mag'lub tomon nuqtai nazaridan) tasvirlash topshirig'i berilishi ularning tanqidiy va ijodiy tafakkurini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi.

Zamonaviy mehnat bozori tobora avtomatlashtirilgan va sun'iy intellekt texnologiyalari bilan boyitilgan sharoitda, aynan inson tafakkuriga xos bo'lgan kreativlik eng qadrlanadigan ko'nikmalardan biriga aylanmoqda. Ko'plab xalqaro tadqiqotlar va mehnat bozori tahlillari kelajakda talab qilinadigan asosiy ko'nikmalar sirasida ijodiy fikrlash, muammolarni murakkab tarzda hal qilish va innovatsion yondashuvni ko'rsatadi.

Bugungi kunda maktabda kreativlikni rivojlantirgan o'quvchi kelajakda:

• Yangi ish o'rinlarini yaratishga, tadbirkorlik faoliyatiga qobiliyatli bo'ladi;

• O'zgaruvchan sharoitlarga tez moslashadi va yangi kasblarni o'zlashtirishga tayyor bo'ladi;

• Jamoada ishlash jarayonida noyob g'oyalar bilan hissa qo'sha oladi;

• Ilmiy-texnik taraqqiyotga, innovatsion loyihalarga jalb qilinadi.

Shu bois, bugungi ta'lim tizimining vazifasi nafaqat bilim berish, balki o'quvchida kelajakda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ijodiy tafakkurni shakllantirishdan iboratdir.

Jahon amaliyotida kreativ tafakkurga misol sifatida ko'plab yirik kompaniyalarning asoschilarini keltirish mumkin. Masalan, Apple kompaniyasining asoschisi Stiv Jobs maktab davridayoq kalligrafiya darslariga qiziqib, keyinchalik bu bilimni kompyuter shriftlarini yaratishda qo'llagan — bu bir sohadagi bilimni boshqa, aftidan aloqasi yo'q sohaga tatbiq etishning yorqin namunasidir. Xuddi

shunday, ko'plab zamonaviy startap asoschilari o'z g'oyalarini aynan talabalik yoki o'quvchilik davridagi ijodiy loyihalar asosida shakllantirganlar.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda "Yoshlar innovatsion g'oyalari", turli robototexnika va startap tanlovlari kabi tashabbuslar orqali o'quvchi va talabalarning kreativ g'oyalarini qo'llab-quvvatlash tizimi kengaymoqda. Bunday tanlovlarda ishtirok etgan o'quvchilarning aksariyati kelajakda IT, muhandislik va tadbirkorlik sohalarida faol ishtirokchilarga aylanmoqda.

G'oya yaratishning o'zi kreativ jarayonning faqat boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Haqiqiy qadriyat esa g'oyani amaliy jihatdan rivojlantirish, uni takomillashtirish va real hayotga tatbiq etishda namoyon bo'ladi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

6. G'oyani shakllantirish — muammoni aniqlash va unga nisbatan dastlabki yechim variantlarini ishlab chiqish;
7. Tahlil va baholash — g'oyaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, uni amalga oshirish imkoniyatlarini o'rganish;
8. Takomillashtirish — mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, g'oyaga yangi elementlar qo'shish orqali uni mukammallashtirish;
9. Amaliyotga tatbiq etish — g'oyani real loyiha yoki mahsulotga aylantirish;
10. Qayta ko'rib chiqish — natijalarni tahlil qilib, kelgusida yanada yaxshilash yo'llarini izlash.

Kreativ tafakkurga ega o'quvchi ushbu jarayonning har bir bosqichida faol ishtirok etadi: u nafaqat yangi g'oya taklif qiladi, balki uni tanqidiy nuqtai nazardan baholay oladi, kamchiliklarini ko'ra biladi va doimiy ravishda takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu — ilmiy-tadqiqot ishlarida, tadbirkorlik loyihalarida, texnologik innovatsiyalarda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tasavvur qiling: maktab o'quvchisi sinfdoshlarining maktabga velosipedda kelishi xavfsiz emasligini payqaydi (dastlabki g'oya). U bu muammoni o'qituvchisi va sinfdoshlari bilan muhokama qiladi, mavjud yo'l holatini tahlil qiladi (tahlil va baholash). So'ngra maktab hududida velosiped uchun maxsus yo'lak va to'xtash joyi loyihasini chizib, uni maktab ma'muriyatiga taqdim etadi (takomillashtirish). Loyiha ma'qullanib, qisman amalga oshiriladi (amaliyotga tatbiq etish). Bir necha oydan so'ng o'quvchi hamkasblari bilan birga ushbu yechimning qay darajada samarali bo'lganini baholab, uni yanada yaxshilash yo'llarini taklif qiladi (qayta ko'rib chiqish). Ushbu misol oddiy kuzatuvdan boshlangan g'oyaning real ijtimoiy loyihaga aylanish jarayonini yaqqol ko'rsatadi.

Kreativlikni rivojlantirish yo'llari va usullari

O'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish maqsadida quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan usullar:

• Miya bo'roni (brainstorming) — muayyan muammo yuzasidan cheklovlarsiz ko'plab g'oyalarni yig'ish;

• Loyihaviy ta'lim — o'quvchilarni real muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalar ustida ishlashga jalb qilish;

• Muammoli ta'lim — tayyor javob berish o'rniga o'quvchini muammoni mustaqil tahlil qilishga undash;

• Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar — turli vaziyatlarni modellashtirish orqali tasavvurni rivojlantirish;

• Interfan integratsiyasi — bir fandan olingan bilimni boshqa fan sohasida qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.

Oilaviy tarbiyada e'tiborga olinadigan jihatlar

• Bolaning savollariga sabr bilan javob berish va uni yanada ko'proq savol berishga undash;

• Xatolarni tanqid qilish o'rniga, ulardan xulosa chiqarishga yordam berish;

• Bolaga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish;

• Kitob o'qish, ijodiy mashg'ulotlar (rasm chizish, musiqa, konstruktorlar bilan o'ynash) uchun sharoit yaratish.

Raqamli texnologiyalar, jumladan, dasturlash, robototexnika, 3D-modellashtirish kabi sohalar bilan tanishtirish o'quvchilarning ijodiy va texnik tafakkurini bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini beradi. Bunday faoliyat orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallaydi.

Kreativlikni cheklovchi omillar

Kreativlikni rivojlantirish yo'lida bir qator to'siqlar ham mavjud bo'lib, ularni bilish va bartaraf etish muhim ahamiyatga ega:

• Xato qilishdan qo'rqish — o'quvchi noto'g'ri javob berishdan qo'rqib, o'z fikrini bildirishdan tortinishi;

• Haddan tashqari qattiq baholash tizimi — faqat "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" javoblarga asoslangan baholash o'quvchini nostandart yechim izlashdan chetlatadi;

• Vaqt cheklovi — ijodiy jarayon ko'pincha vaqt talab qiladi, biroq qat'iy dars jadvali bunga imkon bermasligi mumkin;

• Texnologiyaga bog'liqlik — tayyor javoblarni internetdan qidirish odati mustaqil fikrlashni susaytirishi mumkin;

• Motivatsiya yetishmasligi — o'quvchi o'z g'oyasi hech kimga kerak emas, deb hisoblasa, ijodiy taklif kiritishdan bosh tortadi.

Ushbu omillarni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalarida xatoni "o'rganish imkoniyati" sifatida qabul qiluvchi muhit yaratish, baholash mezonlarini nafaqat natija, balki jarayon va yondashuvni ham hisobga olgan holda tuzish tavsiya etiladi.

Xulosa

Kreativlik — zamonaviy ta'lim tizimining markaziy tushunchalaridan biriga aylanib bormoqda. U o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida, uning bilim olish jarayoniga bo'lgan munosabatida, kelajakdagi kasbiy faoliyatida va jamiyatga qo'shadigan hissasida muhim o'rin tutadi. O'quvchi ongida kreativlikni erta yoshdan shakllantirish, uni maqsadli ravishda rivojlantirish — nafaqat pedagoglar va ota-onalarning, balki butun ta'lim tizimining ustuvor vazifasi bo'lishi lozim.

Kelajak — bu innovatsiyalar, tez o'zgaruvchan texnologiyalar va murakkab muammolar davri bo'lib, bunday sharoitda faqat kreativ tafakkurga ega, g'oyalarni yaratish va ularni mukammallashtirish qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslargina muvaffaqiyatga erisha oladilar. Shu sababli, bugungi kunda ta'lim tizimini isloh qilishda kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni kengroq joriy etish zamon talabidir. Har bir o'quvchida mavjud bo'lgan ijodiy salohiyatni ochish va uni to'g'ri yo'naltirish — nafaqat shaxsning, balki butun jamiyatning kelajagini yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amabile T. M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. — Boulder: Westview Press, 1996.
2. Sternberg R. J., Lubart T. I. Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity. — New York: Free Press, 1995.
3. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking. — Bensenville: Scholastic Testing Service, 1974.